

Samskrita Bharati Parichaya

Notes based on the Youtube playlists

Every Chapter will have

भाषाभ्यासः	अनुवादपद्धतिः	सुभाषितम्
सन्धिः	काव्यकथा	उक्तयः
पदसङ्ग्रहः	चाटुश्लोकः	व्यावहारिकशब्दावली
अन्वयक्रमः	समस्या	सङ्ग्राह्यविषयाः

प्रवेश revision

Verbs are central. That's why others are karaka, that does.

भाषाभ्यासः

विशेषण-विशेष्य

यल्लिङ्गं यद्वचनं या च विभक्तिः विशेष्यस्य ।

तल्लिङ्गं तद्वचनं सा च विभक्तिः विशेषणस्यापि ॥

अर्थः – विशेष्यस्य यत् लिङ्गं, यत् वचनं या विभक्तिः भवति, तत् लिङ्गं तत् वचनं सा च विभक्तिः विशेषणस्यापि भवति ।

Both are in same वचन , लिंग, विभक्ति

बालः रामः गच्छति ।

अम्बा बालं रामं प्रेषयति ।

बालेन रामेण सह अग्रजा अपि गच्छति ।

अम्बा बालाय रामाय प्रातः भोजनं पक्ववती ।

बालात् रामात् मित्राणि किञ्चित् भोजनं स्वीकुर्वन्ति ।

बालस्य रामस्य मुखं सर्वदा प्रसन्नं भवति ।

बाले रामे पठनाय उत्साहः अस्ति ।

हे बाल! राम! त्वं बुद्धिमान् भव ।

दृतीयाविभक्तिः

- चित्रकारः सुन्दरं चित्रं लिखति ।
- कपयः उन्नतान् तरून् आरोहन्ति ।
- कवयः सरलानि पद्यानि लिखन्ति ।
- श्रुतयः सनातनं धर्मं बोधयन्ति ।
- तरुण्यः नूतनां शालां प्रविशन्ति ।

तृतीयाविभक्तिः

- त्वं मलिनेन करेण स्पृशसि ।
- अतिथयः रुचिकरेण भोजनेन मोदन्ते ।
- भीमः महत्या गदया ताडयति ।
- त्वं दीर्घया रसनया आस्वदसे ।
- विद्यार्थिन्यः दक्षैः गुरुभिः सह अभाषन्त ।

चतुर्थीविभक्तिः

- उदारः धनिकः दीनाय निर्धनाय धनं यच्छतु ।

- लेखकः प्रसिद्धायै पत्रिकायै लेखं लिखनु ।
- विद्या अनर्थकाय विवादाय मा भवतु ।
- त्वम् उद्यमशीलाय चतुराय असूयति ।
- पूतना भगवते हरये कुप्यति ।

पञ्चमीविभक्तिः

- उन्नतात् वृक्षात् पर्णम् अपतत् ।
- निर्झरः मनोहारिणः पर्वतात् प्रवहति ।
- गजाः भयङ्करात् सिंहात् त्रस्यन्ति ।
- लक्ष्मणः अनुजात् शत्रुघ्नात् पूर्वः ।
- महाभारतं पूर्वतनात् रामायणात् विस्तृतम् ।

षष्ठीविभक्तिः

- पुण्यायाः नद्याः जलं प्रवहति ।
- आदरणीयस्य गुरोः पुत्रः पठति ।
- एतानि पाश्चात्यानां नारीणाम् आभरणानि ।
- प्रजापालकानां देवानां गुरुः बृहस्पतिः ।
- शुद्धस्य उष्णोदकस्य पानम् आरोग्याय ।

सप्तमीविभक्तिः

- कमलानि बृहति कासारे सन्ति ।
- छात्राः नूतनासु कक्ष्यासु उपविशन्ति ।
- वाहनानि सर्वेषु मार्गेषु सञ्चरन्ति ।
- मयूराः दूरेषु गिरिषु नृत्यन्ति ।
- गजाः सामीप्ये अरण्ये सञ्चरन्ति ।
- विरामः अग्रिमे भानुवासरे भवति ।

Default रूप of विशेषण is different e.g

चतुर => चतुरः, चतुरा, चतुरं

सुंदर => सुंदरः, सुंदरी, सुंदरं

Accordingly they will have विभक्ती as per माला and नदी

पदम्	पुं	स्त्री	नपुं
कृश	कृशः	कृशा	कृशम्
कठोर	कठोरः	कठोरा	कठोरम्
मलिन	मलिनः	मलिना	मलिनम्
हरित	हरितः	हरिता	हरितम्
धैर्यवत्	धैर्यवान्	धैर्यवती	धैर्यवत्
सत्यवत्	सत्यवान्	सत्यवती	सत्यवत्
बुद्धिमत्	बुद्धिमान्	बुद्धिमती	बुद्धिमत्

गुणवाचकम्	सुन्दर उत्तम	चञ्चल वीर	स्थूल नूतन	रिक्त लघु
वर्णवाचकम्	रक्त केसर	पीत हरित	नील धूसरः	श्वेत पाटल
सङ्घावाचकम्	एक द्वि	त्रि चतुर्	पञ्च सप्त	दश पञ्चदश
सर्वनाम	तत् एतत्	सर्व इदम्	किम् अन्य	इतर उभ
क्रियाविशेषणम्	शीघ्रम्	मन्दम्	उच्चैः	नीचैः

सङ्घा	पुं	स्त्री	नपुं
एक	एकः	एका	एकम्
द्वि	द्वौ	द्वे	द्वे
त्रीणि	त्रयः	तिस्रः	त्रीणि
चत्वारि	चत्वारः	चतस्रः	चत्वारि
पञ्च	पञ्च	पञ्च	पञ्च
षट्	षट्	षट्	षट्
दश	दश	दश	दश

सन्धि

Phonetic transformation while joining the **sounds** (not script based).

संहिता closeness between sounds

संधिकार्य change in resultant sound due to संहिता

If new sound comes in place then that's called 'आदेशा/शत्रु', for coming of a new sound, it's called 'आगमा', if sound disappears it's called 'लोप'

➤ **आदेशः** - विद्यमानं वर्ण वर्णसमुदायं वा निवर्त्य तस्य स्थाने

आगतः वर्णः वर्णसमुदायः वा आदेशः इत्युच्यते ।

'आदेश' refers to a new sound or group of sound which is replacing one or more sounds.

➤ Since it removes an old sound and occupies its place, there is an adage – “शत्रुवदादेशः”

- **आगमः** - स्थितानां वर्णानां मध्ये आगतः नूतनः वर्णः आगमः ।
आगम refers to a new sound arising among existing letters.
- In case of आगम, all the old sounds remain intact.
There is the addition of a new sound in between.
- **लोपः** - पूर्व दृष्टस्य अदर्शनं लोपः ।
लोप is deletion.
- It is the process by which a sound which was seen earlier, is not seen now (has disappeared).

सम् + धा - एकत्र करणे - पूर्वपद का अन्तिम वर्ण + उत्तरपद का पहिला वर्ण

स्वरसन्धिः	व्यञ्जनसन्धिः	विसर्गसन्धिः
यण्सन्धिः	श्रुत्वसन्धिः	परस्वर्णसन्धिः
यान्तवान्तादेशसन्धिः	ष्ट्रुत्वसन्धिः	छत्वसन्धिः
सवर्णदीर्घसन्धिः	अनुनासिकसन्धिः	पूर्वस्वर्णसन्धिः
गुणसन्धिः	जश्वसन्धिः	ङमुडागमसन्धिः
वृद्धिसन्धिः	चत्वसन्धिः	तुगागमसन्धिः
पूर्वरूपसन्धिः	अनुस्वारसन्धिः	सत्वसन्धिः
पररूपसन्धिः		

स्थानी – It is the letter or group of letters which gets replaced by आदेश. Represented in **Red** colour.

निमित्तम् – It is the letter or letters which should be present for a Sandhi to occur. Represented in **Blue** colour.

आदेशः – It is the letter or group of letters which is replacing one or more letters. Represented in **Green** colour.

आगमः – It is the letter which is added which doesn't replace any letter. Represented in **Purple** colour.

स्वरसन्धि

अच्युतन्धि:

	अ	इ	उ	ऋ	लृ	ए	ओ	ऐ	औ
अ	आ	ए	ओ	अर्	अल्	ऐ	औ	ऐ	औ
इ	य्	ई	य्						
उ	व्	व्	ऊ	व्	व्	व्	व्	व्	व्
ऋ	र्	र्	र्	ऋ	ऋ	र्	र्	र्	र्
लृ	ल्	ल्	ल्	ऋ	ऋ	ल्	ल्	ल्	ल्
ए	अय्								
ओ	अव्								
ऐ	आय्								
औ	आव्								

सर्वर्णदीर्घसन्धि

अ/आ + अ /आ = आ

ई/ई + ई / ई = ई

उ/ऊ + उ/ऊ = ऊ

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
अ / आ	+	अ / आ	=	आ
इ / ई	+	इ / ई	=	ई
उ / ऊ	+	उ / ऊ	=	ऊ
ऋ / ॠ / लू	+	ऋ / ॠ / लू	=	ऋ

अत्र

पूर्व-परवर्णयोः
स्थाने दीर्घवर्णस्य
आदेशः

गुण - संधी

अ / आ + इ / ई = ए

अ / आ + उ / ऊ = ओ

अ / आ + ॠ / ॠ = अर्

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
अ / आ	+	इ/ई	=	ए
	+	उ/ऊ	=	ओ
	+	ऋ/ऋ	=	अर्
	+	लू	=	अल्

अत्र

पूर्व-परवर्णयोः
स्थाने गुणस्य
आदेशः

वृद्धि- संधी

अ/आ + ए/ऐ = ऐ

अ/आ + ओ / औ = ओौ

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
अ / आ	+	ए / ऐ	=	ऐ
	+	ओ / औ	=	औ

अत्र
 पूर्वपरवर्णयोः
 स्थाने वृच्छेः
 आदेशः

यण्- संधी

इ/ई + विजातिय स्वर = य्

उ/ऊ + विजातिय स्वर = व

ऋ / ॠ + विजातिय स्वर = र

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
इ / ई	+		=	य्
उ / ऊ	+		=	व्
ऋ / ॠ	+	असवर्णस्वरः	=	र्
ल्	+		=	ल्

अत्र पूर्ववर्णस्य
 स्थाने आदेशः

अयवायाव- संधी

ए + स्वर = अय्

ऐ + स्वर = आय्

ओ + स्वर = अव

औ + स्वर = आव्

ए/ओ + अ = s

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
ए	+		=	अय्
ऐ	+		=	आय्
ओ	+		=	अव्
औ	+		=	आव्

स्वरः

अत्र पूर्ववर्णस्य
स्थाने आदेशः

पूर्वरूप- संधी

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
पदान्ते 'ए'	+		=	ए
पदान्ते 'ओ'	+	अ	=	ओ

अत्र
पूर्व-परवर्णयोः
स्थाने पूर्वरूपस्य
आदेशः

अयम्
अयादिसन्धेः
अपवादः

पररूप - संधी

A diagram illustrating the formation of a derived form (पूर्वपरवर्णयोः) through the addition of a prefix (पूर्ववर्णः) and a suffix (परवर्णः). The process is shown in two rows:

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
अ (उपसर्गस्य अन्तः)	+	ए (धात्वादिः)	=	ए
	+	ओ (धात्वादिः)	=	ओ

To the right, a box contains the result: अत्र पूर्व-परवर्णयोः स्थाने पररूपस्य आदेशः.

प्रकृतिभाव - संधी

A diagram illustrating the formation of a derived form (पूर्वपरवर्णयोः) through the addition of a prefix (पूर्ववर्णः) and a suffix (परवर्णः). The process is shown in two rows:

पूर्ववर्णः		परवर्णः		
(पदान्त) अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ऋ, ल	+	ऋ	=	No change

यान्तवान्तादेशसन्धिः

व्यञ्जनसन्धि

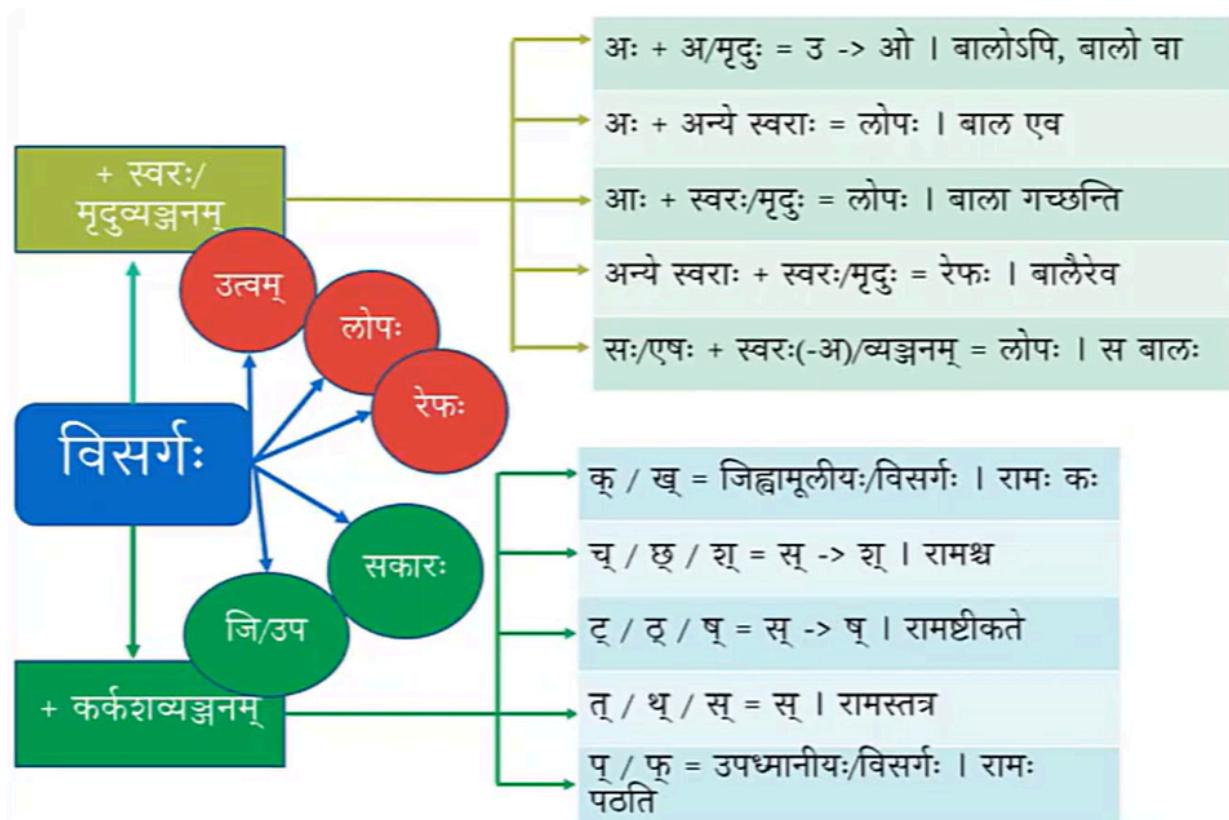
व्यञ्जन + व्यञ्जन

	वर्गस्य १,२, श्,ष्,स् =	वर्गस्य १ (चतुर्त्वसन्धिः)
वर्गीयव्यञ्जनम् +	स्वराः, वर्गस्य ३,४,५, य्,व्,र्,ल् =	वर्गस्य ३ (जश्त्वसन्धिः)
	वर्गस्य ५ =	वर्गस्य ५ (अनुनासिकसन्धिः)
सकारः / तवर्गः +	श् / चवर्गः =	श् / चवर्गः (श्वुत्वसन्धिः)
	ष् / टवर्गः =	ष् / टवर्गः (ष्टुत्वसन्धिः)
तवर्गः +	ल् =	ल् / लँ (परसवर्णसन्धिः)
म् +	व्यञ्जनम् =	अनुस्वारः (अनुस्वारसन्धिः)
अनुस्वारः +	वर्गीयव्यञ्जनम् =	वर्गस्य ५ (परसवर्णसन्धिः)
	य्,व्,ल् =	यँ,वँ,लँ (परसवर्णसन्धिः)

(वर्गीयव्यञ्जनाः - अनुनासिकाः) +	ह् =	वर्गस्य ४ (पूर्वसर्वांसन्धिः)
वर्गस्य १ +	श् =	छ् (छत्वसन्धिः)
हस्वस्वरः + ड्/ण्/न् +	स्वरः =	ड्/ण्/न् (डंमुडागमसन्धिः)
स्वराः +	छ् =	च् (तुगागमः)

विसर्गसन्धि

विसर्ग (ः)

प्रयोग

कर्तरि (Active) कर्तुं प्रधान
कर्मणि (Passive) कर्म प्रधान
भावे (Impersonal) भाव प्रधान

कुम्भकारः घटं करोति => कर्तुः प्रधान्यम् => कर्तरि, क्रियापद changes according to कर्ता, कुम्भकराः ..
कुर्वन्ति

कुम्भकारेण घटः क्रियते => कर्मणः प्रधान्यम् => कर्मणि, क्रियापद changes according to कर्म, घटाः ..
क्रियन्ते

पुष्पाणि विकसन्ति => क्रियायाः प्रधान्यम् => भावे

कर्तरिप्रयोगः

कर्तृपदं प्रथमाविभक्तौ भवति ।

कर्मपदं द्वितीयाविभक्तौ भवति ।

क्रियापदं कर्तृपदानुगुणं भवति ।

क्रियापदं परस्मैपदि आत्मनेपदि
वा भवितुमर्हति ।

कर्मणिप्रयोगः

कर्तृपदं तृतीयाविभक्तौ भवति ।

कर्मपदं प्रथमाविभक्तौ भवति ।

क्रियापदं कर्मपदानुगुणं भवति ।

क्रियापदम् आत्मनेपदी एव ।

प्रयोगः

कर्तृपदम्

कर्मपदम्

क्रियापदम्

प्राधान्यम्

कर्तरिप्रयोगः

प्रथमा
विभक्त्यन्तम्

द्वितीया
विभक्त्यन्तम्

परस्मैपदिनि / आत्मनेपदिनि
कर्तृपदम् अनुसरति ।

कर्तुः

कर्मणिप्रयो
गः

तृतीया
विभक्त्यन्तम्

प्रथमा
विभक्त्यन्तम्

आत्मनेपदिनि एव।
कर्मपदम् अनुसरति ।
मध्ये यकारः

कर्मणः

भावे प्रयोगः

तृतीया
विभक्त्यन्तम्

न भवति

आत्मनेपदिनि भवति ।
प्रथमपुरुष-एकवचने एव
भवति । मध्ये यकारः ।

क्रियायाः

प्रयोग परिवर्तनम्

For परस्मै पद

धातु + य (for 1,4,6,10 गण) + आत्मनेपद प्रत्ययः

खादति => खाद् + य _ ते => खाद्यते

For आत्मनैपदी

धातु + य (for 1,4,6,10 गण) + आत्मनेपद प्रत्ययः

यतते => यत् + य + ते => यत्यते

वर्तमान काळ

उदाहरणम् - कर्तरिप्रयोगः --

कर्मणिप्रयोगः

प्रयोगः	कर्तुपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्	परस्मैप्रयोगः / आत्मनेपदिनि	प्रधानम्
कर्तरिप्रयोगः	प्रपामा विभक्त्यतम्	द्वितीया विभक्त्यतम्	प्रथमा विभक्त्यतम्	भवति । कर्तुपदम् अनुसृति ।	कर्तुपदम्
कर्मणिप्रयोगः	तृतीया विभक्त्यतम्	प्रथमा विभक्त्यतम्	द्वितीया विभक्त्यतम्	आत्मनेपदिनि एव भवति । कर्मपदम् अनुसृति । मध्ये यक्षः ।	कर्मपदम्
भावे प्रयोगः	तृतीया विभक्त्यतम्	न भवति	प्रथमा विभक्त्यतम्	आत्मनेपदिनि भवति । प्रथमपदम् एकवर्तने एव भवति । मध्ये यक्षः ।	क्रियापदम्

1
Step 2
Step 1

1.1
2.1
1.1

कर्तुपदम्
कर्मपदम्
क्रियापदम्

बालः पाठं पठति
अतः कर्तोरे-प्रयोगः

Step 3
3.1
1.1
1.1
पद् + य + ते
कर्मणि-प्रयोगः

बालेन
पाठः
पठ्यते

sanskritgrammar.vyoma@gmail.com
www.sanskritfromhome.in
High School Sanskrit Grammar Made Easy- Vid.Venkatasubramanian P

उद्दाहरणम् - कर्तरिप्रयोगः --
कर्मणिप्रयोगः

2

प्रत्येक	कर्मचारी	कर्मचारी	किसाचारी	प्रधानमंत्री
कर्मचारीको विवरणम्	प्रयत्न विभवनम्	दिव्यता विभवनम्	सरकारीपरिवार / सरकारीपरिवार कर्मचारी दुष्टतापि ।	कांगड़ा
कर्मचारीको विवरणम्	मृत्युजा विभवनम्	प्रयत्न विभवनम्	आमन्त्रयने दए । कर्मचारी दुष्टतापि । नभि तुक्तापि ।	कर्मचारी
सारे प्रश्नोः	मृत्युजा विभवनम्	न प्रयत्नि	आमन्त्रयने दए । प्रयत्नम् । अप्रयत्नम् । नभि । तुक्तापि ।	किसाचारी

बालौ पाठं पठतः

अतः कर्त्तरे-
प्रयोगः

Step 3

कमाण-
प्रयोगः

sanskritgrammar.vyoma@gmail.com

High School Sanskrit Grammar Made Easy- Venkatasubramanian P

www.sanskritfromhome.in

उदाहरणम् - कर्तरिप्रयोगः --
कर्मणप्रयोगः

6

प्राप्ति	कृतिकर्ता	कर्तव्यकरण	क्रियावान्	प्राप्तिकर्ता
संकेतिकरण:	दूसरा विभवानन्	द्वितीय विभवानन्	परमार्थविद् / अन्मार्थविद् कर्तव्यदेव उपर्युक्ते ।	वहीं
संकेतिकरण:	दूसरा विभवानन्	प्रथमा विभवानन्	अन्मार्थविद् एव कर्तव्यदेव उपर्युक्ते ।	संकेतिकरण
संकेतिकरण:	दूसरा विभवानन्	न भवति	अन्मार्थविद् वहीं । प्रथमानन्द-कर्तव्यदेव एव	क्रियावान्

बालः पाठौ पठन्ति

अतः कर्त्तारे-
प्रयोगः

Step 3

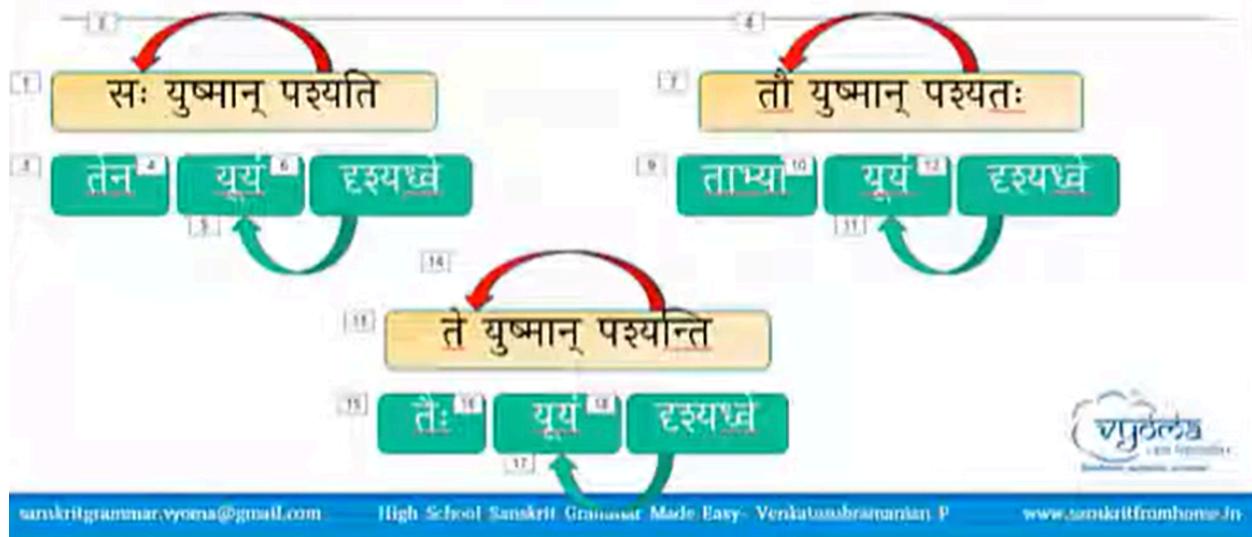
कमोण- प्रयोगः

sanskritgrammar.vyoma@gmail.com

High School Sanskrit Grammar Made Easy- Venkatasubramanian P

www.sanskritfromhome.in

कर्तरि --- कर्मणि (मध्यम-पुरुषस्य)

sanskritgrammar.vyoma@gmail.com

High School Sanskrit Grammar Made Easy- VenkateswaraRaman P

www.sanskritfromhome.in

अभ्यासः - ४ - प्रयोगपरिवर्तनं क्रूरत (लट् - लकारः - कर्तरि - कर्मणि)

❖ अहं कार्यं करोमि ।

मया कार्यं क्रीयते

प्रथमा	द्वितीया	तृतीया	क्रियाशब्द	प्रापान्वय
कर्तीरप्रयोगः ते	प्रयमा विभक्तव्याम्	द्वितीया विभक्तव्याम्	परस्मैपरिवि / आमनेपरिवि कर्तुर्य तुलसीति ।	कर्तुः

❖ नृपः शत्रुं हन्ति ।

नृपेण शत्रुः हन्यते

कर्तीरप्रयोगः नृपः	द्वितीया विभक्तव्याम्	प्रयमा विभक्तव्याम्	आमनेपरिवि एत् । कर्तुर्य तुलसीति ।	कर्मणः
भावे प्रयोगः	द्वितीया विभक्तव्याम्	न भवति	प्रयमदूष-तुलसीति एव । भवति । मध्य यक्षरः ।	क्रियापा

❖ सर्वे ईश्वरं पूजयन्ति ।

सर्वैः ईश्वरः पूज्यते

❖ सः रूप्यकाणि गणयति

तेन रूप्यकाणि गण्यन्ते

❖ त्वं मातरं सेवस्ते ।

त्वया माता सेव्यते

अभ्यासः - ४ - प्रयोगपरिवर्तनं कुरुत (लट् - लकारः - कर्तरि - भावे)

- ❖ यूं हस्थ ।
- ❖ त्वं रोदिषि
- ❖ छात्रा तिष्ठति।
- ❖ वाटिकायां पुष्णं विकसति।
- ❖ अहं वैकुण्ठे शये।

युष्माभिः हस्यते
त्वया रुद्यते ?
छात्रया स्थीयते
वाटिकायां पुष्णेण विकस्यते
मया वैकुण्ठे शय्यते

भूतकाले

कर्तरिप्रयोगः

- क्तवतु प्रत्ययः
पठितवान्/पठितवती
- लङ्-लकारः
अपठत्

- लङ्-लकारे सोपसर्गधातुप्रयोगे
सन्धिकार्यम्

प्रापठत्, अवागच्छत्, अन्वगच्छत्

भूतकालः

कर्मणिप्रयोगः

- क्तप्रत्ययः
पठितः/ पठिता/ पठितम्
- लङ्-लकारः
अपठ्यत

- लङ्-लकारे सोपसर्गधातुप्रयोगे
सन्धिकार्यम्

प्रापठ्यत, अवागम्यत, अन्वगम्यत

कर्मणि - भूतकाले (भूतकृदन्तः)

पठ् धातुः

पठति पठितव्यम्
पठ्यते पठनीयम्
पठिष्यति

पठितः
पठिता
पठितम्

पठन् पठित्वा
पठन्ती प्रपञ्च
पठितुम्

बालकेन श्लोकः पठितः । बालकः श्लोकं पठितवान् ।
पुरुषेण कार्यालयः गतः । पुरुषः कार्यालयं गतवान् ।
मातामह्या कथा उक्ता । मातामही कथाम् उक्तवती ।
तया पुस्तकं दृष्टम् । सा पुस्तकं दृष्टवती ।

कर्मणि - भूतकाले (लङ्-लकारः)

कर्तरिप्रयोगः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपठत्	अपठताम्	अपठन्
मध्यमपुरुषः	अपठः	अपठतम्	अपठत
उत्तमपुरुषः	अपठम्	अपठाव	अपठाम

बालः ग्रन्थम् अपठत् ।
छात्रः विद्यालयम् अगच्छत् ।
कपि: फलम् अखादत् ।
बुद्धिमती वादम् अकरोत् ।
सा गीतम् अशूणोत् ।

कर्मणिप्रयोगः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपठ्यत	अपठ्येताम्	अपठ्यन्त
मध्यमपुरुषः	अपठ्यथाः	अपठ्येथाम्	अपठ्याध्यम्
उत्तमपुरुषः	अपठ्ये	अपठ्यावहि	अपठ्यामहि

बालेन ग्रन्थः अपठ्यत ।
छात्रेण विद्यालयः अगम्यत ।
कपिना फलम् अखाद्यत ।
बुद्धिमत्या वादः अक्रियत ।
तया गीतम् अश्रूयत ।

लङ्-लकारे सोपसर्गधातुप्रयोगः

प्रतिगच्छति - प्रति + गच्छति

प्रति + अगच्छत्

प्रत्यगच्छत्

प्रतिगम्यते - प्रति + गम्यते

प्रति + अगम्यत

प्रत्यगम्यत

लट्

लङ्

सन्धिकार्यम्

लट्

लङ्

सन्धिकार्यम्

कर्तरि

प्रत्यगच्छत्

कर्मणि

प्रत्यगम्यत

अप्रत्यगच्छत्, अप्रत्यगम्यत

लोट लकार

कर्मणि - लोट्-लकारः

कर्तरिप्रयोगः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पठतु, पठतात्	पठताम्	पठन्तु
मध्यमपुरुषः	पठ, पठतात्	पठतम्	पठत
उत्तमपुरुषः	पठानि	पठाव	पठाम

सेवकः गृहं गच्छतु ।
 सीता ग्रन्थं पठतु ।
 बालः रसं आस्वादयतु ।
 भवन्तः कार्यं कुर्वन्तु ।
 वयं चित्राणि पश्याम ।

कर्मणिप्रयोगः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पठ्यताम्	पठ्येताम्	पठ्यन्ताम्
मध्यमपुरुषः	पठ्यस्व	पठ्येथाम्	पठ्यध्वम्
उत्तमपुरुषः	पठ्यै	पठ्यावहै	पठ्यामहै

सेवकेन गृहं गम्यताम् ।
 सीतया ग्रन्थः पठ्यताम् ।
 बालेन रसः आस्वाद्यताम् ।
 भवद्विः कार्यं क्रियताम् ।
 अस्माभिः चित्राणि दृश्यन्ताम् ।

पद्सङ्गः

६. पदसङ्गः Vocabulary

संस्कृतमारती

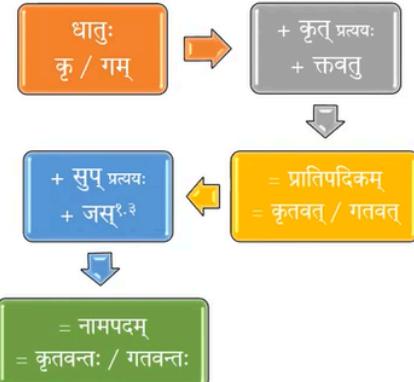
The roots of verbs are called Dhatus (धातवः). Various forms can be derived when suffixes of various kinds are added to these roots. Besides तिष्ठ्, suffixes called 'कृत्' are also added to roots. The forms that are thus derived are called कृदन्त. In the subsequent lesson we will introduce you to the frequently used कृदन्त forms (participles).

धातुः - पढ् - to read

१. पठति
२. पठत्ये
३. पठिष्यति (तिष्ठन्त)
४. पठितव्यम् - पठनीयम्
५. पठितः - पठिता - पठितम्
६. पठितवान् - पठितवती
७. पठन् - पठन्ती
८. पठित्वा - प्रपठ्य
९. पठितुम्।

In the forms shown above the first two are in कर्त्तरी Active Voice and कर्मणि Passive Voice respectively. The rules of Active voice are given in Pravesha lessons. Study them again. The rules of Passive voice will be given in the coming lessons.

The third form is of future tense. पठिष्यति - 'will read'. The forms from the fourth onwards are the important participles (कृदन्तानि) of the धातु 'पढ्'

कृतवत् - कर्त्तरी भूत-कृदन्तः:

यः (कार्यं) अकरोत् सः कृतवान्।

ते कृतवन्तः।

यः अगच्छत् सः गतवान्।

ते गतवन्तः।

These can be used in sentences as given below -

१. छात्रः पठति । - The student reads.
२. छात्रेण पठत्ये । - It is read by the student.
३. छात्रः मासानन्दरं पठिष्यति । - The student will read after a month.
४. त्वया पुस्तकं पठितव्यम् । - The book should be read by you.
५. त्वया पुस्तकं पठनीयम् । - The book should be read by you.
- (पठितव्यम्, पठनीयम् - Both the forms have the same sense.)
६. तेन श्लोकः पठितः । - The stanza was recited by him.

तेन गीता पठिता । - The Gita (Bhagavad Gita) was
read by him.

तेन पद्यं पठितम् । - The poem was read by him.

Sentences from 4 to 9 contain Participle forms. Of these -

- * 4 and 5 are in Passive voice.
- * 6 and 7 are in Active voice.
- * 8 and 9 have indeclinable participles. They can be used both in Active and Passive voices without any change in form.
- * Participles found in sentences 4, 5, 6 and 7 are declined in all genders, numbers and cases.

संस्कृतमारती

६. छात्रः पठितवान् । - The student read.

सीता पठितवती । - Sita read.

७. अलसः पठन् निद्रां करोति । - A lazy person sleeps off while reading.

सीता पठन्ती भोजनं करोति । - Seeta eats while reading.

८. अहं पठित्वा गच्छामि । - I go after reading.

छात्रः प्रपठ्य परीक्षां गच्छति । - The student goes to the examination after reading thoroughly.

९. अलसः पठितुं न इच्छति । - The lazy one does not like to read.
In the 8th sentence above 'प्रपठ्य' is an indeclinable ending in 'ल्प्' (ल्पबन्तम्). Generally, this gives the same meaning as the indeclinable ending in वत्.

पुरण प्रत्यय

क्रमवाचकः (Ordinals)

सद्व्या	पुलिङ्गम्	खीलिङ्गम्	नपुंसकलिङ्गम्
एकम्	प्रथमः	प्रथमा	प्रथमम्
द्वे	द्वितीयः	द्वितीया	द्वितीयम्
त्रीणि	तृतीयः	तृतीया	तृतीयम्
चत्वारि	चतुर्थः	चतुर्थी	चतुर्थम्
पञ्च	पञ्चमः	पञ्चमी	पञ्चमम्
षट्	षष्ठः	षष्ठी	षष्ठम्

८

१

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमाविभक्तिः	प्रथमः	प्रथमौ	प्रथमे, प्रथमाः
सम्बोधनप्रथमा	हे प्रथम	हे प्रथमौ	हे प्रथमे, हे प्रथमाः
द्वितीयाविभक्तिः	प्रथमम्	प्रथमौ	प्रथमान्
तृतीयाविभक्तिः	प्रथमेन	प्रथमाभ्याम्	प्रथमैः
चतुर्थीविभक्तिः	प्रथमाय	प्रथमाभ्याम्	प्रथमेभ्यः
पञ्चमीविभक्तिः	प्रथमात्	प्रथमाभ्याम्	प्रथमेभ्यः
षष्ठीविभक्तिः	प्रथमस्य	प्रथमयोः	प्रथमानाम्
सप्तमीविभक्तिः	प्रथमे	प्रथमयोः	प्रथमेषु

सूक्ष्मिकितः

- कार्याणां कर्मणा पारं यो गच्छति स बुद्धिमान् ।
One who completes his tasks, through effort, is a wise man.
(:) विसर्ग लोप has happened at some places.
कार्याणां कर्मणा पारं यः गच्छति, सः बुद्धिमान् (भवति)।

Said by Lakshama to Indrajeet:

उक्तश्च दुर्गमः परः कार्याणां राक्षस त्वया ।
कार्याणां कर्मणा परं यो गच्छति स बुद्धिमान् ॥ युद्धकाण्डं 75.10 ॥

Valmiki describes a new battle in a new setting between two formidable archers, both endowed with divine weapons and supreme strength and confidence.

As the dark collyrium-like huge rakshasa Indrajit attacks like an elephant goaded, hurtling from Vibhishana's words, in his splendid chariot well-stocked with weapons and drawn by black horses, he encounters the great Lakshmana on his own incomparable vehicle, namely the shoulders of our hero Hanuman.

Indrajit proclaimed arrogantly and angrily,

पश्यैवं मे मराक्रमम्! "Watch out oh you Lakshmana, Vibhishana, and the vanaras, my arrows will rain down like the monsoon and destroy you! My arrows will be like a fire that burns at once a mass of cotton stored readily!"

गमयिष्यामि सर्वानेव यमक्षयम् "I shall despatch the whole lot of you to Yama's abode!"

'Oh Lakshmana, you seem to have forgotten how I laid you brothers low in that nocturnal battle! It seems you are keen on going to Yama, struck by me today.'

In a deep tone that remained calm under provocation, Lakshmana responded,

उक्तश्च दुर्गमः पारः कार्याणां राक्षस त्वया ।
कार्याणां कर्मणा पारं यो गच्छति स बुद्धिमान् ॥

"Oh rakshasa, Whatever terrific deeds you claim to do, you shall find it hard to accomplish! The one who is wise won't boast but show by doing first."

"I well know your despicable trick of fighting by being invisible. That is beneath a true warrior. Let me see you fight today, I have come in the path of your arrows."

- आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः ।
Laziness, that resides in people's bodies, certainly is a great enemy.
- नियतो यत्र धर्मो वै तमशङ्कः समाचर ।
यत्र नियतः धर्मः (अस्ति), अशङ्कः (त्वं) तं (धर्म) समाचर ।
Where the dharma is clear, you become a person who has no doubt, and practices it well.
- मनस्वी कार्यार्थी न गणयति दुःखं न च सुखम् ।
मनस्वी कार्यार्थी न दुःखम् न सुखम् च गणयति ।

A person of steady mind, who has in him what ought to be accomplished as the only purpose, considers neither pleasure nor pain.

- बहुविघ्नास्तु सदा कल्याणसिद्धयः ।
तु बहुविघ्नाः सदा कल्याणसिद्धयः (भवन्ति) ।
The accomplishment of auspicious undertakings (i.e., undertakings that result in good fortune, happiness, prosperity) is always attended with many obstacles, impediments, difficulties.
- गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ।
कर्मणि प्रयोगः मृत्युना (तव) केशेषु गृहीतः इव धर्मम् आचरेत् ।
कर्तरि प्रयोगः मृत्युः (तव) केशेषु गृहीतवान् इव धर्मम् आचरेत् ।
Practice dharma (righteousness), as if your hair is held by death.
- अनुकूलमप्यूहति पण्डितो जनः ।
पण्डितः जनः अनुकूलम् अपि ऊहति ।
Scholarly people can also guess what is not spoken.
- अल्पाक्षररमणीयं यः कथयति निश्चितं स खलु वाग्मी ।
यः अल्पाक्षररमणीयं कथयति, सः निश्चितं वाग्मी (अस्ति) खलु?
One who can speak charmingly in a few words, is certainly an orator, isn't he?
- इन्द्रोऽपि लघुतां याति स्वयं प्रख्यापितैर्गुणैः ।
स्वयं प्रख्यापितैः गुणैः इन्द्रः अपि लघुता याति ।
By declaring on his own accord about his merits, even Lord Indra becomes insignificant.
- तस्य तदेव मधुरं यस्य मनो यत्र संलग्नम् ।
यस्य मनः यत्र संलग्नम् (अस्ति), तस्य तत् एव मधुरम् (अस्ति) ।
Wherever one's mind is fixed, for him, that alone is sweet.
- आपदि स्फुरति प्रजा यस्य धीरः स एव हि ।
आपदि यस्य प्रजा स्फुरति सः एव धीरः (अस्ति) हि ।
Whose wisdom flashes in adversity, he alone is certainly wise.
- योग्यत्वाद् यः समुत्कर्षो निरपायः स सर्वथा ।
यः योग्यत्वाद् समुत्कर्षः, सः सर्वथा निरपायः (अस्ति) ।
One who self-elevates due to propriety, is always free from calamity.

सुभाषितानि

- आशाया: ये दासास्ते दासाः सर्वलोकस्य। आशा येषां दासी तेषां दासायते लोकः॥ -कवितामृतकूपम् २७
 - ये आशाया: दासाः, ते सर्वलोकस्य दासाः (भवन्ति)। येषाम् आशा दासी, लोकः तेषां दासायते ॥
 - जे आशेचे दास असतात ते (आशापूर्तीसाठी इतरांवर अवलंबून असल्याने) जगाचे दास बनतात. तर ज्यांची दासी आशा असते, (ते कृपावरही अवलंबून नसतात तर इतर सर्व त्यांच्यावर अवलंबून असतात म्हणून) त्यांचे सारे जग दास बनते.

संस्कृतभारती

५. सुभाषितम्

आशाया ये दासास्ते दासासर्वलोकस्य ।
आशा येषां दासी तेषां दासायते लोकः ॥१॥

पदविभागः - आशाया: , ये, दासाः, ते, दासाः, सर्वलोकस्य, आशा, येषाम्, दासी, तेषाम्, दासायते, लोकः ॥

प्रतिपदार्थः - ते - Those, ये - who, दासाः - are slaves, आशाया: - of desire, दासाः - are slaves, सर्वलोकस्य - of the entire world. लोकः - The world itself, दासायते - acts like a slave, तेषाम् - of those (i.e., to those) येषाम् - to whom, आशा - desire, दासी - is a slave.

तात्पर्यम् - Those who are the slaves of 'desire' are slaves of the entire world. But those who have no desire, have the whole world under their control.

- साधूनां दर्शनं पुण्यं तीर्थभूता हि साधवः | कालेन फलते तीर्थं सद्यः साधुसमागमः ॥ - चाणक्य नीति (१२/८)
 - भावार्थ - सन्त महात्माओं के दर्शन मात्र से ही पुण्य की प्राप्ति हो जाती है क्यों कि वे तीर्थों के समान पवित्र होते हैं। तीर्थवास करने का सुपरिणाम तो कुछ समय के पश्चात ही प्राप्त होता है, परन्तु सन्तों की सत्सङ्गति का सुपरिणाम तो तुरन्त ही प्राप्त हो जाता है।

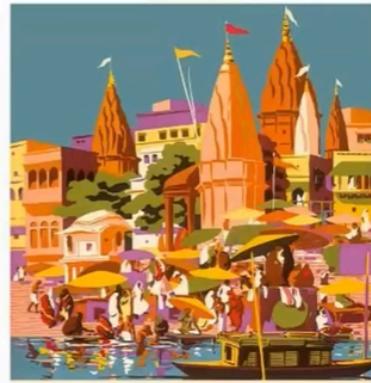
साधुनां दर्शनं पुण्यं तीर्थभूता हि साधवः ।
तीर्थं फलति कालेन सद्यः साधुसमागमः ॥२॥

पदविभागः - साधुनाम्, दर्शनम्, पुण्यम्, तीर्थभूताः, हि, साधवः, तीर्थम्, फलति, कालेन, सद्यः, साधुसमागमः ।

प्रतिपदार्थः - दर्शनम् - The sight (Seeing), साधुनाम् - of noble men, पुण्यम् - brings merit. (Because) साधवः - noble men, तीर्थभूताः हि - are indeed like holy places. (However,) तीर्थम् - (a visit to) a holy place, फलति - bears fruit, कालेन - after a lapse of time, साधुसमागमः - meeting with noblemen, फलति - yields results, सद्यः - instantly.

तात्पर्यम् - People go on a pilgrimage for it is considered holy.

Meeting pious men is as meritorious as visiting pilgrim centres. Perhaps even more. Because the fruit of visiting holy places is got after a long time - may be in the next birth also. But the very sight of pious men cleanses men of all sins and brings merit at once.

- अङ्गं गलितं पलितं मुण्डं दशनविहीनं जातं तुण्डम् । वृद्धो याति गृहीत्वा दण्डं तदपि न मुञ्चत्याशापिण्डम् ॥ - चर्पटपञ्जरिकास्तोत्रम्
 - अङ्गं गलितं पलितं मुण्डं दशन+विहीनं जातं तुण्डम् वृद्धः याति गृहीत्वा दण्डं तत् अपि न मुञ्चति आशा+पिण्डम् ।
 - अन्वयः अङ्गं गलितम् | मुण्डं पलितम् | तुण्डं दशन+विहीनं जातम् | (इत्यादिभिः विशिष्टः) वृद्धः दण्डं गृहीत्वा याति | तत् अपि आशा+पिण्डं न मुञ्चति ।
 - सारः शरीरस्य प्रत्यंगं शिथिलं जातम् | शिरः जरसा शुक्लतां गतम्, मुखं दन्तरहितं जातम् । परसहायं विना गन्तमशक्ताः, अतो वृद्धः दण्डं गृहीत्वा याति | एतादृश्यवस्था शोचनीया जाता तथापि तृष्णामांसपिण्डमिदं शरीरं न मुञ्चति ।
 - ज्याचे शरीर क्षीण झाले आहे, डोक्याचे केस करडे झालेत, मुख दंतहीन झाले आहे व हाती काठी घेऊन चालतोय, असा वृद्धांही आपला आशेचा ढीग सोडत नाही.
- धनानि जीवितं चैव परार्थं प्राज्ञ उत्सृजेत् । सन्निमिते वरं त्यागो विनाशे नियते सति ॥
 - प्राज्ञः धनानि जीवितं च एव परार्थं उत्सृजेत् । विनाशे नियते सति सन्निमिते त्यागः वरम् भवेत् ॥
 - Wise man gives up his money and life (i.e., engages himself in service) for other's sake. When destruction (of one's money and life) is sure to come, it is better / best to sacrifice (money and life) for a good reason.
- श्लोकार्थं प्रवक्ष्यामि यदुकृतं ग्रन्थकोटिभिः । परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम् ॥
 - जो करोडो ग्रंथों मैं कहा है, वह मैं आधे श्लोक मैं कहता हूँ; परोपकार पुण्यकारक है, और दूसरे को पीड़ा देना पापकारक है ।
- जलबिन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः । स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥
 - पानी की एक-एक बूँद गिरने से घड़ा भर जाता है, इसी प्रकार धीरे-धीरे अभ्यास करने से सब विद्याओं की प्राप्ति हो जाती है, इसी प्रकार थोड़ा-थोड़ा करके धर्म और धन का सञ्चय भी हो जाता है ।
- स्वभावं न जहात्येव साधुरापद्गतोऽपि सन् । कर्पूरः पावकस्पृष्टः सौरभं लभतेतराम् ॥

- अन्वयः साधुः आपदगतः अपि सन् स्वभावं न जहाति एव । कर्पूरः पावक-स्पृष्टः (अपि सन्) सौरभं लभतेराम्॥
 - भावानुवादः यथा अग्निस्पर्शण कर्पूरः अधिकं सौरभं प्रसारयति, तथैव सज्जनः आपदगतोऽपि स्वभावं (सज्जनतां) न त्यजति।
 - अच्छी व्यक्ति आपत्काल में भी अपना स्वभाव नहीं छोड़ती है, कर्पूर अग्निके स्पर्श से अधिक खुशबू निर्माण करता है।
 - A good person never gives up his/her nature even when caught in a disaster.
Camphor caught with fire, emits more fragrance.
- गुणेषु क्रियतां यत्नः किमाटोपैः प्रयोजनम् । विक्रीयन्ते न घटाभिः गावः क्षीरविवर्जिताः ॥
 - स्वयं मे अच्छे गुणों की वृद्धी करनी चहिए. दिखावा करके लाभ नहीं होता. दुध न देनेवाली गाय उसके गलेमें लटकी हाँसी धंटी बजानेसे बेची नहीं जा सकती.
- पद्माकरं दिनकरो विकचीकरौति चन्द्रो विकासयति कैरवचक्रवालम् । नाभ्यर्थितो जलधरोऽपि जलं ददाति सन्तः स्वयं परहिते सुकृताभियोगाः ॥
 - जैसे बिना किसी के द्वारा प्रार्थना किये ही सूर्य कमल-समूह को विकसित करता है, जैसे चन्द्रमा कैरव-समूह को प्रफुल्लित करता है तथा जिस प्रकार मेघ प्राणियों को जल देता है, उसी प्रकार महापुरुष स्वाभाविक, स्वयं ही परहित में लगे रहते हैं।
 - The sun (from his very nature) makes the lotus bloom; the moon causes the collection of kairava (the white lotus) flowers to bloom (at night); the cloud showers rain even if it is not asked to do so by anybody; (in the same way) the good apply themselves enthusiastically for the benefit of others.
- आरभन्तेऽल्पमेवाज्ञाः कामं व्यग्रा भवन्ति ते । महारम्भाः कृतधियः तिष्ठन्ति च निराकुलाः ॥
 - तात्पर्यम्: अजानिनः अल्पं कार्यम् आरभन्ते चेदपि व्याकुलाः भवन्ति । किन्तु महात्मानः महतः कार्यस्य आरम्भं कुर्वन्ति चेदपि शान्तचित्ताः सन्तः कायोणि निर्वहन्ति ।
- यदा किंचिज्जोऽहंद्विप इव मदान्धः समभवं । तदासर्वजोऽस्मीत्यभवदवलिप्तं मम मनः । यदा किंचित्किंचिद्बुधजनसकाशादवगतं तदा मूर्खोऽस्मीति ज्वर इव मदो मे व्यपगतः ॥ ८
 - व्याख्या - यदा अहं अल्पजः आसम् तदा गज इव मदान्धः आसम् यत् मत्सदृशं नास्ति अस्यां पृथिव्यां विद्वान् कश्चित् । किन्तु यदा विदुषां सम्पर्कं प्राप्य किंचित्-किंचित् जानं जातं तदा अवगमनमभवत् यत् अहं तु मूर्खः एव अस्मि इति, पुनश्च मम अभिमानं ज्वर इव समाप्तमभवत् ।
 - हिन्दी - जब मैं अल्पज था तब हाथी की भाँति मुझे अभिमान था, तब मैं ही सर्वज्ञ हूँ ऐसा मेरा मन समझता था । जब मैं विद्वानों के सम्पर्क में रहकर कुछ-कुछ जानकार हुआ तब मुझे यह जात हुआ कि वस्तुतः मैं मूर्ख हूँ और मेरा अभिमान ज्वर की भाँति उतर गया ।
 - When I had little knowledge, I had become blind like an elephant (during a rut). Then my mind was proud , thinking that I am omniscient. As and when I realized bit by bit the association of wise men, my pride waned like a fever, as I came to know that I was a fool, actually.

प्रतिपदार्थः – यदा – जब, अहम् – मैं, किञ्चिज़ज्ञः – थोड़ा जानने वाला,
 (तदा–तब), गजः इव – हाथी के समान,
 मदान्धः समभवम् – मैं अभिमान में चूर था। (शाब्दिक अर्थ में मद से भरा),
 तदा – तब, मम – मेरा, मनः – मन,
 अवलिप्तम् अभवत् – लिप्त था,
 सर्वज्ञः अस्मि इति – यह अनुभूति कि मैं सब जानता हूँ
 यदा – जब, बुधजनसकाशात् – बुद्धिमानों के संग से,
 किञ्चित् किञ्चित् अवगतम् – कुछ कुछ जान गया, तदा – तब,
 मूर्खोऽस्मीति – (मैंने अनुभव किया कि) मैं मूर्ख था,
 ज्वर इव – ज्वर के समान, मे – मेरा,
 मदः – अहंकार, व्यपगतः – चला गया।

- विपदि धैर्यमथाऽन्युदये क्षमा, सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः। यशसि चाभिरुचिर्यसनं श्रुतौ, प्रकृतिसिद्धिमिदं हि महात्मनाम्॥
 - संकट में धैर्य, उन्नति में क्षमा, सभा में वाक्पटुता, यदृद्ध में पराक्रम, कीर्ति में इच्छा, शास्त्रों से प्रीति, ये गण महान् व्यक्तियों में स्वभावतः होते हैं।
- रत्नैर्महाहेस्तुतुषुनै देवा न भेजिरे भीमविषेण भीतिम् । सुधां विना न प्रययुर्विरामं न निश्चितार्थाद् विरमन्ति धीरा:॥ - नीतिशतकम्
 - (समुद्रमंथनाच्या वेळी) मिथ्यालेल्या बहुमोल रत्नांनीही देवांचे समाधान झाले नाही, भयंकर विष मिथ्याल्यावरही ते भयभीत झाले नाहीत. जो पर्यंत त्यांचे अमृतप्राप्तीचे निर्धारित लक्ष्य साई झाले नाही, त्यांनी आपले अथक प्रयत्न चालुच ठेवले. निश्चयी व्यक्ती लक्ष्यप्राप्तीपर्यंत आपले अथक प्रयास थांबवत नाहीत.
 - (When they were churning the ocean), Gods were not satisfied by all the precious jewels they received, nor were they frightened by the deadly poison. They did not rest until they got the nectar. Because the determined never halt until they achieve their goals.
- पापान्निवारयति योजयते हिताय गुह्यं निगूहति गुणान् प्रकटीकरोति । आपदगतं च न जहाति ददाति काले सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः ॥ (नीतिशतकम्)
 - भावार्थ :- आप (अहित) कर्मों से हटा कर हित योग्य कर्मों में लगाता है, गुप्त रखने योग्य बातों को छिपाकर गुणों को प्रगट करता है, आपदा के समय जो साथ खड़ा होता है, सज्जनों ने यही सन्मित्र के लक्षण बताये हैं।
- लभेत सिकतासु तैलमपि यन्तः पीडयन् । पिबेच्च मृगतृष्णिकासु सलिलं पिपासार्दितः । कदाचिदपि पर्यटन् शशविषाणमासादयेत् । न तु प्रतिनिविष्टमर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥५॥
 - व्याख्या - यदि प्रयत्नेन पौड़ियते चेत् कदाचित् बालुकया अपि तैलम् निर्गच्छेत् । कदाचित् कश्चित् मृगतृष्ण्या अपि जलं पातुं समर्थः भवेत् । कदाचित् अटनं कुर्वन् शशकस्य अपि विषाणं दृष्येत् किन्तु दुराग्रही-मूर्खजनस्य चित्तप्रसादनं (चित्तस्य प्रसन्नता) कदापि, कथमपि सम्भवं नास्ति ।
 - हिन्दी - यदि प्रयत्नपूर्वक पैराई की जाए तो सम्भव है बालू से भी तैल निकाला जा सके । यह भी सम्भव है कि मृगतृष्णा (तदाभाव में तदाभास अर्थात् जो नहीं है फिर भी दिखाई दे रहा हो जैसे गर्म सड़क पर दूर से देखने पर जल का दिखाई देना) से भी कोई प्यासा व्यक्ति जल प्राप्त कर सके । कभी घूमते समय सम्भव है खरगोश के सिर पर भी सींग दिखाई दे जाए । किन्तु किसी भी भाँति दुराग्रही मूर्ख व्यक्ति को समझा सकना (प्रसन्न कर सकना) सर्वथा असम्भव है ।

- व्याघ्रीव तिष्ठति जरा परितर्जयन्ति । रोगाश्च शत्रव इव प्रहरन्ति देहम् । आयुः परिस्नवति भिन्नघटादिवाम्बः लोकस्तथाप्यहितमाचरतीति चित्रम् ॥ (वैरा.श.)
 - जरा व्याघ्रिव परित्यज्यन्ति तिष्ठति । रोगः शत्रु इव देहं प्रहरन्ति । आयुः च भिन्नघटात् अम्बाः इव परिस्नवति । तथापि लोकः अहितं अचरति चित्रम् ।
 - अर्थ - वृद्धावस्था मनुष्य को बाधनी की भाँति डरा रही है और रोग शत्रुओं की तरह देह पर चोट कर रहे हैं । जैसे फूटे हुए घड़े से पानी धीरे-धीरे बह जाता है उसी प्रकार मनुष्य की आयु धीरे-धीरे घट रही है । फिर भी लोग दूसरों को हानि पहुंचाते हैं । वे यह नहीं सोचते कि हम स्वयं नश्वर हैं, वस्तुतः यह विचित्र बात है ।
 - इस श्लोक का तात्पर्य है: बुद्धापा व्याघ्र की तरह इंसान को डराता है । रोग शत्रुओं की तरह शरीर को नुकसान पहुंचाते हैं । जैसे टूटा घड़ा पानी छोड़ता है, उसी तरह हमारी उम्र भी घटती जाती है । फिर भी लोग उल्टा ही आचरण करते हैं, जिससे उनका अहित होता है । यह बहुत विचित्र बात है ।
- त्यागो गुणो वित्तवतां वितं त्यागवतां गुणः । परस्परवियुक्तौ तु वित्तत्यागो विडम्बना ॥
 - If the rich have a mind to give money, it is indeed a merit. If the generous persons have enough money, it is also a merit. What to do? Wealth and generosity do not go together! It is an ironic fact.
- न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा न ते वृद्धा ये न वदन्ति धर्मम् । नासौ धर्मो यत्र न सत्यमस्ति न तत्सत्यं यच्छलेनानुविद्धम् (महाभारत त्र. ३५.५८)
 - अर्थात "वह सभा नहीं जहां वृद्ध न हों, वे वृद्ध नहीं जो धर्म की बात नहीं कहते, वह धर्म नहीं जिसमें सत्य न हो और वह सत्य नहीं जो छल से जुड़ा हो।"
- गुणायन्ते दोषाः सुजनवदने दुर्जनमुखे, गुणा दोषायन्ते तदिदमपि नो विस्मयपदम् । महामेघः क्षारम् पिंबति कुरुते वारि मधुरम् फणी क्षीरम् पौत्रा वमति गरलम् दुःसहतरम् ॥
 - Defects turn into virtues when they come from the good persons, virtues turn into defects when they come from wicked. This is not a surprise. The great cloud takes salty water and rains sweetwater and the serpent drinks milk but emits intolerable poison.
- वनेऽपि सिंहा मृगमांसभक्षिणो बुभुक्षिता नैव तृणं चरन्ति । एवं कुलीना व्यसनाभिभूता न नीचकर्मणि समाचरन्ति ॥
 - जंगल में मांस खानेवाले शेर भूक लगने पर भी जिस तरह घास नहीं खाते, उस तरह उच्च कुल में जन्मे हुए व्यक्ति (सुसंस्कारित व्यक्ति) संकट काल में भी नीच काम नहीं करते.
 - Lions in forest, who eat flesh of other animals - will not eat grass even if they are very hungry. Similarly, persons born in good families will not perform any misconduct even in odds. Meaning of respectable family should be taken here as a good cultured families - families with values. When a person is having a bad time, to overcome it, he may do something that is ethically wrong, e.g. a person can steal somebody else's food if he is starving. A cultured person will die - but not do such things.
-

Questions

- Explain meaning of the subhashita
- Who/What type of questions

चाटू श्लोकः

- यस्य षष्ठी चतुर्थी च विहस्य च विहाय च । अहं कथं द्वितीया स्यात् द्वितीया स्यामहं कथम् ॥
 - यस्य = पुरुषस्य (वरस्य), विहस्य च विहाय च = एतौ शब्दौ, षष्ठी चतुर्थी च स्यात् = विहस्य इति षष्ठी, विहाय इति चतुर्थी भवेत्; यस्य = पुरुषस्य (वरस्य) अहं च = अहम् इति शब्दः अपि, द्वितीया स्यात् = द्वितीया विभक्तिः भवेत्, तस्य = तादृशस्य पुरुषस्य (वरस्य), कथं = केन प्रकारेण, अहं = या इमं श्लोकं वदति सा, द्वितीया = पत्नी, स्याम् = भवेयम् ।
 - "जो पुरुष विहस्य और विहाय इन दोनों शब्दों को षष्ठी और चतुर्थी समझता है, अहम् शब्द को द्वितीया समझता है, उस की मैं कसे पत्नी बन सकती हूँ । अर्थात् उन दिनों मैं लड़कियां इतनी पढ़ी लिखी थीं वे मूर्ख से विवाह करना नहीं चाहती थीं ।" (ध्यान दैं कि किसी पद के अन्त मैं 'स्य' लगने मात्र से वह षष्ठी विभक्ति का नहीं हो जाता, और न ही 'आय' लगने से चतुर्थी विभक्ति का ।) विहस्य और विहाय ये दोनों अव्यय हैं, इनके रूप नहीं चलते। इसी तरह 'अहम्' और 'कथम्' मैं अन्त में 'म्' होने से वे द्वितीया विभक्ति के नहीं हो गये। अहम् यद्यपि म्-में अन्त होता है फिर भी वह प्रथमपुरुष-एकवचन का रूप है। इस सामान्य बात को भी जो नहीं समझता है, उसकी पत्नी कसे बन सकती हूँ?

संस्कृतभारती

३. चाटूश्लोकः (Witty Saying)

A learned man had a well-read daughter. She made a point of testing the learning of those youths who sought her hand in marriage. Once a prospective bridegroom came. His knowledge was limited to the declension of रामशब्दः. Yet he thought of himself as a learned man. The girl asked him - "In which विभक्ति are the words 'विहस्य(having smiled) and विहाय(except)' ?" The youth answered that they are in the Genitive (षष्ठी) and the Dative (चतुर्थी) cases respectively. Again the young lady asked him: "What is the case ending of अहम् ?" The young man replied that it is in the Accusative case (द्वितीया), remembering रामम् in the Accusative case. You know that the answers given by the youth are not correct. In fact विहस्य and विहाय are not noun forms (सुबन्त) at all. They are indeclinables (ल्यबन्ताव्यये). अहम् is not in the Accusative case, but in the Nominative case. The daughter of the learned man could immediately make out that the young man's knowledge was limited to only रामशब्दः. She said to her father-

यस्य षष्ठी चतुर्थी च विहस्य च विहाय च ।
यस्याहं च द्वितीया स्यात् द्वितीया स्यामहं कथम् ॥

How can I become a second (द्वितीया) to him ie., a wife to him ? He who declares that विहस्य and विहाय are in the Genitive and Dative cases and अहम् is in the Accusative case.

अकारान्तः पुलिङ्गः 'राम' शब्दः			
विभक्तिः कारकः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा कर्ता prathama karta Subject - The Rama	रामः raamaH	रामौ raamaau	रामाः raamaaH
सम्बोधन प्रथमा sambodhan prathama Addressing - Hey Rama	हे राम he raama	हे रामौ he raamaau	हे रामाः he raamaaH
द्वितीया कर्ता dvitiya karma Object - (to the) Rama	रामम् raamam	रामौ raamaau	रामान् raaman
चतुर्थी कर्ता chaturthi karma Instrument - by/with Rama	रामणे raameNa	रामाण्याम् raamaabhyam	रामैः raamaiH
चतुर्थी सम्पदान caturti sampadana Recipient - for Rama	रामाय raamaaya	रामाभ्याम् raamaabhyam	रामेभ्यः raamebhyaaH
पहली अपादान pancaam apadaana Source - from Rama	रामात् raamaat	रामाभ्याम् raamaabhyam	रामेभ्यः raamebhyaaH
पहली सम्पदान ShashTi sampadana Possessor - of Rama	रामस्य raamaanya	रामयोः raamayooH	रामाणाम् raamaaNaam
सप्तमी अधिकार्य saptaam adhikarNa Locative - in Rama	रामे raamee	रामयोः raamayooH	रामेषु raameShu

एव गोविन्दः, मुकुलः, द्रौपदीः, रामः, देवालयः, इत्याचारः । eevam govindaH, mukulaH, drOupadeeH, raaMaH, devalayaH ityadayaH

25

- हे हेरम्ब ! किमन्ब ! रोदिषि कुतः? कर्णो लुठन्यग्निभूः किन्ते स्कन्द विचेष्टितं, मम पुरा सङ्ख्या कृता चक्षुषां | नैततेऽप्युचितं गजास्या चरितं नासां मिमीते S म्ब मे तावेवं सहसा विलोक्य हसितव्यग्रा शिवा पातु वः
 - Parvati : O Ganapati!
 - Ganapati: Well, mother?
 - Parvati : Why are you weeping?
 - Ganapati: Shanmukha is twisting my ears.
 - Parvati : O, Skanda! What are you upto?
 - Shanmukha (Kartikeya, shadanam): He first prodded at my eyes.

- Parvati : Ganapati ! You were naughty...
 - Ganapati: Mother! He measured the length of my trunk.
 - Thus the complaints went on... may that PArvati who is joyfully engaged in watching the two sons fighting thus, protect you.
- रामाद्याचय मेदिनीं धनपतेर्बीजं बलाल्लाङ्गलम् प्रेतेशान्महिषं तवास्ति वृषभः फालं त्रिशूलं तवा शक्ताहं तव चान्नदानकरणे स्कन्दोऽस्ति गोरक्षणे खिन्नाहं हर भिक्षया कुरु कृषिं गौरिवचः पातु वः
 - Beg a piece of land from Parshuram. Ask Kubera for seeds and Balaram for a plough. Get the bison from Yama. You have, however, a bull of your own. Your trident will serve for the iron piece in the plough. I am capable of bringing you food. Sanmukha will take the cattle for grazing. Take to farming, O Hara! I am fed up with this beggar. May these words of Gauri protect you.
- क्षालयामि तव पादपङ्कजम् पश्य दारुदृष्टदोः किमन्तरम् । मानुषीकरण चूर्णमस्ति ते पादयोः इति कथा प्रथीयसी ॥
 - O Lord! Let me wash your lotus-feet. What is the difference between wood and stone? The story that there is a powder in your feet that can transform anything into a human form, is well known
- रे रे रासभ वस्त्रभारवहनात् कुग्रासमश्नासि किं? राजाश्वावसथं प्रयाहि चणकाभ्यूषान् सुखं भक्षय |सर्वान् पुच्छवतो ह्यानभिवदन्त्यत्राधिकारे स्थिताः राजा तैरुपदिष्टमेव मनुते सत्यं तटस्थाः परे ||
 - पदच्छेदैः ⇒ रे रे रासभ वस्त्र-भार-वहनात् कुग्रासम् अश्नासि किम् राजा-अश्व-अवसथम् प्रयाहि चणक-अभ्यूषान् सुखं भक्षय सर्वान् पुच्छवतः ह्यान् अभिवदन्ति अत्र अधिकारे स्थिताः राजा तैः उपदिष्टम् एव मनुते सत्यम् तटस्थाः परे
 - अन्वयार्थाः ⇒
 - रे रे रासभ = Eh Eh Donkey!
 - वस्त्र-भार-वहनात् कुग्रासम् अश्नासि किम् = Why are you eating garbage after having carried so much weight?
 - राजा-अश्व-अवसथम् प्रयाहि Go to the royal stable where they keep the king's horses.
 - चणक-अभ्यूषान् सुखं भक्षय You (may) happily eat the special preparations of gram.
 - अत्र अधिकारे स्थिताः सर्वान् पुच्छवतः ह्यान् (इति) अभिवदन्ति The officers of the stable consider anything with a tail as a horse.
 - राजा (अपि) तैः उपदिष्टम् एव मनुते The king also regards their words.
 - सत्यम् तटस्थाः परे = It is also true, that there are others who (know what is right) (but) keep mum.
 - English :
 - Eh Eh Donkey!
 - Why are you eating garbage after having carried so much weight ? (The weight is of clothes, as is clearly mentioned in the सुभाषितम्.)
 - Go to the royal stable where they keep the horses.
 - Don't mind the officers there. (The wording of the सुभाषितम् does not lend this translation "Don't mind the officers")
 - They consider anything with a tail as a horse.
 - That place is filled with yes-men who consider the king's words to be the ultimate truth. (The wording of the सुभाषितम् refers to the King giving

regard to the words of the officers, not that the officers giving consideration to the King's words.)

- The others (who can know right from wrong) will not mind (do not care) you eating there.
- वने चरमो वसु चाहरामः | नदिस्तरामो न भयं स्मरामः| इतीरयन्तोपि वने किराताः| मुक्तिं गता रामपदानुषङ्गात्।
 - We wander in the forest. We bring wealth. We cross rivers. We don't remember fears. The hunters saying this got liberated because of pronouncing the word Ram, although consciously.
- वाच्यतां समयोऽतीतः स्पष्टमग्रे भविष्यति | इति पाठ्यतां ग्रन्थे काठिन्यं कुत्र वर्तते?
 - Teacher tells his pupils - "read on. Time is over. Everything will be clear later." Where can there be any difficulty in a book that he teaches in this way?
- मर्कटस्य सुरापानं मृद्ये वृश्चिकदंशनम् । तन्मृद्ये भूतसञ्चारो यद्वा तद्वा भविष्यति ॥
 - "Anything may become of a monkey who, while drinking alcohol, is bitten by a scorpion and possessed by a ghost." (A person who is crooked, and has vices also, will behave erratically.)
- दैवजन्तवं मान्त्रिकत्वं शैषज्यं चाटुकौशलम्। एकैकमर्थलाभाय द्विवित्रयोगस्तु दुर्लभः॥
 - Being an astrologer, magician, any medical practice and skill in witty sayings - any one of them is enough to make money. It is rare to find the combination of two or three of them in one person.
- चतुरः सखि मे भर्ता यल्लिखति को न वाचयति । तस्मादप्यधिको मे यल्लिखति स्वयं न वाचयति ॥
 - चतुरः सखि मे भर्ता यत् लिखति कः न वाचयति । तस्मात् अपि अधिकः मे यत् लिखति स्वयं न वाचयति ॥
 - 3.१ सखि मे भर्ता चतुरः = Friend, my husband (is) smart
 - 3.२ यत् लिखति = what (he) writes
 - 3.३ कः न वाचयति । = no one can read
 - 3.४ मे तस्मात् अपि अधिकः = mine (is) even more (smart)
 - 3.५ यत् लिखति स्वयं न वाचयति । = what (he) writes, (him)does not (cannot) read!

समस्या

- वर्षस्यैकं दिनं गौरी पतिवक्त्रं न पश्यति| भाद्रशुक्लचतुर्थ्याम् तु चन्द्रदर्शन शङ्कया
 - Parvati does not see her husband Shiva's face on one day of the year... Bhadrapada Shukla Paksha Chaturthi ... because it is said that one should not see the moon on this day, and Shiv's head is adorned with a crescent moon.

४. समस्या - RIDDLE

Some sentences are inconsistent when viewed superficially. But when another related sentence is put along side it in context, the meaning of the former becomes clear. Slokas that contain such statements, are called 'Samasyas'. Here is a samasya-

'वर्षस्यैकं दिनं गौरी पतिवक्त्रं न पश्यति' (remember क्रतुण्ड-महाकाय)
Parvati does not see her husband Ishwara's face one day in a year. The solution for this Samasya is simple.

'भाद्रशुक्लचतुर्थ्या तु चन्द्रदर्शनशङ्ख्या'

There is a belief that if one sees the moon on the day of *Chaturthī* of *Bhadrapada Śukla Pakṣa* he will get the blame of stealing something. Because of the fear of seeing the moon on Iśwara's head Gowrī does not see his face on that particular day. (कडवा-चौत)

26

- तातेन लिखितं पुत्रं पत्रं लिख ममाज्ञया | न तेन लिखितं पत्रं पितुराजा न लडघिता ||
 - अर्थः वडिलांनी लिहिले 'बाळ, माझी आज्ञा आहे म्हणून पत्र लिही'. नम अशा त्याने पत्र लिहिले आणि वडिलांची आज्ञा मोडली नाही. हा प्रहेलिका प्रकारचा श्लोक आहे. त्याने पत्र लिहिले नाही. वडिलांची आज्ञा मोडली नाही. नतेन एकत्र घेतला की नम अशा त्याने पत्र लिहिले असा अर्थ होतो.
 - The meaning hinges on the interpretation of "na tena" - if combined to form "natena" meaning with humility it makes sense: The father asked his son to write a letter according to his directions. The son wrote the letter obediently and did not disobey his father.
- आगतः पाण्डवाः सर्वे दुर्योधनसमीहया | तस्मै गां च सुवर्णं च रत्नानि विविधानि च ||
 - This riddle requires recognizing the construction: *sarve + aduH + yaH + dhanasamlyah*. Then it can be regrouped to give the meaning: The Pandavas gave cows, gold and different types of jewels to all those that came to them seeking wealth.
- एकोना विंशतिः स्त्रीणां स्नानार्थं सरयूं गता | विंशतिः पुनरायाता एको व्याघ्रेण भक्षितः ||
 - This riddle requires breaking *ekonA* to: "ekaH + nA" meaning one man. Then the meaning becomes: "One man and 20 women went to bathe in the sarayu river. 20 women returned while the one man was eaten by the tiger."
- अहं च त्वं च राजेन्द्रं लोकनाथावुभावपि | बहुव्रीहिरहं राजन् षष्ठीतत्पुरुषो भवान् ||
 - Oh king, you and I are both 'lokanaatha'-s. I am a rich man, you are only a 6th person!!
 - So, in a samaasa called ShaShTI-tatpuruSha, it is derived as लोकस्य नाथः meaning, lord of the world. Okay, that makes sense. But how can a beggar call himself *lokanaatha*? Well, in *bhahuvrlhi* samaasa, it is derived as लोकः नाथः यस्य सः means - he whose Lord is the world! To expand further, it means the beggar

accepts the superiority of the entire world over him, as he survives on the mercy of other beings in the world!!

- हुताशन्शचन्दनपङ्कशीतलः=> सुतं पततं समवेक्ष पावके, न बोधयामास पतिं पतिव्रता| तदाभवत् तत्पति भक्तिं गौरवात् हुताशन्शचन्दनपङ्कशीतलः
 - A man was sleeping with his head on the lap of his wife. Their child who was playing right there, was about to fall into the fire. Fearing that her husband would be disturbed in his sleep, the devoted wife did not move even a bit. On account of her steadfast devotion to her husband, the fire turned cool like sandal paste (for the child).
- वार्धके यौवने वापि केसरिभात् विशिष्यते
 - Either in old age or youth the lion (kesari) is superior to the elephant (ibha) ie (kesari + ibha + ta). The twist is on the food dish 'kesaribhat'. With that the meaning either in old age or youth, kesaribhat is good.
- किं नरः कुरुते गानम् ? कं कं पुष्णाति जाङ्गलम् ? का S मितार्थप्रदा देवगवी? किं शुकवत् वनम् ?
 - 1. Who is the person who sings? (kinnaraH - demigod).
 - 2. Who does meat nourish? (kaNkam - vulture).
 - 3. Which divine cow yields unlimited desired objects? (kAmitArthaPradA).
 - 4. Which forest has parrots (kiMshukavat - forest with kiMshuka trees).
 - The questions themselves have answers in the marked words.
- दामोदर कराघात विव्हलीकृतचेतसा | दृष्टं चाणुरमल्लेन शतचन्द्र नभस्तलम् || - बाणभट्ट
 - दामोदर (कृष्ण) कराघात (कर = हात, आघात= तडाखा) विव्हलीकृत (व्याकुळ केलेल्या) चेतसा (मन असलेल्या, ज्याचं मन व्याकुळ झालेलं आहे अशा) चाणूरमल्लाला आकाशात शंभर चंद्र दिसले.
- पानीयं पातुमिच्छामि त्वतः कमललोचने | यदि दास्यसि नेच्छामि नोदास्यसि पिबम्यहम्॥
 - "युवती, मुझे पानी चाहिए। लेकिन अगर तुम दोगी तो मैं नहीं लूँगा। और अगर तुम नहीं दोगी तो भी लूँगा"
 - हमें क्रिया दास्यसी ("आप देते हैं") को दासी असी ("आप एक नौकर हैं") के रूप में फिर से लिखने की आवश्यकता है। अब विरोधाभास गायब हो जाता है -
 - "युवती, मुझे पानी चाहिए। अगर तुम नौकरानी हो, तो मुझे नहीं चाहिए। और अगर तुम नौकरानी नहीं हो, तो मैं पानी ले लूँगा"

व्यावहारिकशब्दावली

Relationships

संस्कृतभारती

2 . व्यावहारिकशब्दावली
Words conveying relationship

अकारान्तशब्दा: - श्यालः - brother-in-law (wife's brother)
Words ending
in 'अ'
देवरः - brother-in-law (husband's brother)
प्रपितामहः - Paternal great grand father
पितृव्यः - Paternal uncle (father's brother)
दौहित्रः - grand son (daughter's son)
प्रपौत्रः - great grand son (son's son's son)
भागिनेयः - nephew (sister's son)
आकारान्तशब्दा: - भ्रातुव्यः - nephew (brother's son)
पितृव्या - Aunt (Paternal uncle's wife)
इकारान्तशब्दा: - प्रपितामही - Paternal grand mother
पितृभगिनी/पितृव्यसा - Aunt (father's sister)
मातुभगिनी/मातुव्यसा - Aunt (mother's sister)
दौहित्री - grand daughter(daughter's daughter)
प्रपौत्री - great grand daughter (son's son's
daughter)

ऋकारान्तशब्दा: - याता - sister-in-law (husband's brother's wife)
ननान्दा - sister-in-law (husband's sister)
विमाता - step mother

24

Taste and Colors

Land

शरीरावयवः

वन्यजन्तवः

वेशभुषणानि अलन्कारवस्तूनि

पाकसंबन्धिशब्दः

पक्षिणः कीटादयः च

कथा

दिलीपस्य शापवृत्तान्तः

Dilipa said to Vasistha when Vashishta told him that Kamadenu had cursed him since he ignored her. Since the roar of the Ganges was too loud, Dilipa could not hear Kamadenu's voice. Vasistha told Dilipa when Dilipa informed him that he had not heard the curse. Kamadenu had cursed him since he ignored her. Since the roar of the Ganges was too loud, Dilipa could not hear Kamadenu's voice. Dilipa asked Vasistha why he was not having any children. Then Vashishta told him that Kamadenu had cursed him since Dilipa ignored her.

सिम्हदिलीपयोः संवादः

Dilipa said to the lion Kumbhodara that he was also a worshipper of Shiva when the lion said that it was a servant of siva protecting the Devadaru tree and it was not going to leave Nandini.

नन्दिन्याः वरप्रसादः

रघुदेवेन्द्रयोः युद्धम्

रघुमहाराजस्य त्यागः

अजमहाराजः

दशरथस्य शापः

रामायणम्

कुशः कुमुदवती च

रघुवंशस्य अवनतिः

प्रहेलिका

Questions

संग्राह्य विषयः १लोकाः देवता स्तुति

Questions

- Write shloka on <deity>
- Explain the shloka.

संस्कृत वाङ्मय परिचयः

Questions

References

- Pravesha gDoc Notes ([ref](#))
- Highschool Sanskrit gDoc Notes ([ref](#))
- Pravesh Patha ([ref](#))
- Parichaya - Vyoma ([ref](#))
- Parichaya - DBJ College ([ref](#))
- Parichaya - Anuj Valmiki ([ref](#))
- Parichaya - Vanisri Ragupati ([ref](#))
- Parichaya - Samskrita Shikshanam ([ref](#))
- Sanskrit for Sastra Study by Br. Ved Chaitanya by Chinfo Channel ([ref](#))